

УБЕЖИЩА И ЗАТВОРИ В РОМАНА „ПРЕСЕЛЕНИЕТО“ НА БОЯН БИОЛЧЕВ

Борис Бисеров

Пловдивски университет “Паусий Хилендарски” (България)

HAVENS AND PRISONS IN BOYAN BIOLCHEV'S *THE RESETTLEMENT*

Boris Biserov

Paisii Hilendarski University of Plovdiv (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0003-7209-2266

E-mail: borisbuserov@gmail.com

Abstract: This article focuses on the spaces through which the protagonists in Boyan Biolchev's novel *The Resettlement* pass in their search for salvation and refuge. These locations are examined not merely as geographical points along a route of displacement, but as complex sites of trauma, liminality, and ethical testing, in which human subjectivity is progressively reshaped. Another objective the study sets is to demonstrate how such spaces function as stages of inner transformation, where suffering and endurance give rise to fragile forms of spiritual growth. Read in the context of the broader narrative of forced migration, these places are integrated into a cyclical structure of perpetual departure and incomplete return that defines the refugee condition. Thus, space in the novel emerges as a key mediator between historical catastrophe and individual experience, articulating the tension between loss, memory, and the persistent human longing for home and existential grounding.

Keywords: resettlement, refugee, home, memory, route, haven

Резюме: Настоящата статия изследва пространствата, през които преминават персонажите в романа „Преселението“ на Боян Биолчев в процеса на търсене на спасение и убежище. Те са разгледани като места на травматичен опит, на изпитания и личностните трансформации на бежанеца. Подобни пространства са част от разгръщания се в повествованието сюжет за вечното отпътуване и невъзможното завръщане на героите, в който се засрещат голямата историческа катастрофа и бурите в човешкия живот. В хода на наблюденията се осмислят и мотивите за загубата, паметта и човешкия копнеж по дом и намиране на екзистенциални опори.

Ключови думи: преселение, бежанец, дом, убежище, памет, път

Вниманието на този текст е насочено към местата, през които преминават героите в романа на Боян Биолчев „Преселението“ в търсене на спасение и пристан. Ще се опитаме да ги прочетем като пространства едновременно на травмата, но и на духовното израстване на човека, паралелно с това ще видим как те биват интегрирани в разказа за вечното заминаване – завръщане на бежанеца.¹

Своеобразно хетеротопично пространство в романа е корабът, а трите пътувания на Иван задават различни ракурси за осмислянето му. В отправна точка ще превърнем наблюдението на Мишел Фуко, според когото корабът е „плаващо късче пространство, място без свое място, съществуващо чрез самото себе си, затворено в себе си и в същото време отворено към безкрайността...“ (Foucault 2003: 13). За Иван това „Плаващо късче пространство“ е едновременно убежище, но и място, пълно с опасности и болка. Съдбата на героя в пълнота отразява драмата на всяко изгнаничество – то е постоянно търсене на сигурен бряг, който, веднъж достигнат, изправя човека пред нови изпитания и пътувания.

Първото пътуване е на практика първото откъсване на Иван от родното село. През цялото време той е изпълнен със страх и тревожност, защото знае от какво бяга (турския аскер), но не знае към какво върви, т.е. в съзнанието му няма конкретно спасително място, най-важно за него е да оцелее физически. Бихме могли да наречем това пътуване *пътуване – оцеляване*. Ключова за Иван се оказва срещата с гръцкото семейство непосредствено преди качването му на кораба. Тази среща е дълбоко символична, защото всички герои споделят обща участ и общо място: подобно на Иван, гърците са бежанци, а къщата, откъдето идват, ще се превърне в спасително, но и в лобно пространство за Иван. Превратността на историческото време е внушена именно чрез тази среща – всеки е потенциален бежанец, по пътя си човек преминава през много сгради, които обаче не просто не стават негов дом, но понякога дори се превръщат в гроб. В романа на Биолчев се прокарва и идеята, че бежанската участ не зависи от националната принадлежност на човека, когато светът загуби своите устойчиви граници и критерии за нормално и аномално. Както ще видим, българи, гърци и турци напускат родното си място и потъват в мрака на неизвестността, обречени вечно да търсят линията, която ще ги отведе при своите, която линия обаче „сега никой не я знае къде е“ (Biolchev 2018: 56). Показателен

¹ Този текст е част от едно цялостно изследване върху романа на Боян Биолчев. Тук няма да бъдат засягани въпросите за повествователните техники в творбата, за изтичащото и (не)намерено време, както и за различните проекции на дома в романа, които са обект на внимание в статията „Дом и пристан в романа „Преселението“ на Боян Биолчев (под печат в сп. „Български език и литература“, кн. 3).

УБЕЖИЩА И ЗАТВОРИ...

в този ред на мисли е разговорът между Иван и гръцкото семейство, който представлява размяна на топоними. Създава се усещането, че героите са конструирали свой език, в който има само географски наименования, подсказващи участието им на вечно заминаващи нанякъде: „Ти пък откъде си? – От Странджа. – Това село ли е? – Планина. Василико е до Странджа. – Къде до Странджа? – На морето“ (Biolchev 2018: 40). Обръщаме внимание на езика, защото той се оказва ключов и в още едно отношение. Семейството отбелязва, че говори български, но се самоопределя като гръцко. Подобна двойственост е израз на кризата на етническата и културната идентичност в един свят на постоянни изселвания, завоевания и преместващи се граници. Езикът, който говорят – българския, – подсказва, че реалността и естественият ход на живота са по-силни от идеологията: човек говори езика на земята, в която е живял дори и когато отрича, че тя е негова. В това напрежение между „език“ и „самоопределение“ можем да открием част от екзистенциалната драма на героите в романа: те започват да си задават въпроса кои (и какви) са, защото светът, който са смятали за свой, вече не съществува. Нещо повече – ставащото с тях недвусмислено показва, че за бежанеца всички места са временни и рано или късно, те биват изоставяни, това е неговата трагична орис.

При първото пътуването на Иван с кораба ще открием някои специфични действия, които за целите на настоящото изследване ще наречем *стратегии за оцеляване на бежанеца*. Първата стратегия е свързана със смяната на името. Става дума за двойната номинация на гръка, който „се е казал в неговото Василико Георги, тука е Георгиус“ (Biolchev 2018: 44). Тези две имена, активирани според пространството, в което се намира героят, можем да разчетем като средство за адаптация, като символен код за оцеляване. За бежанеца, заобиколен от гърци, е много по-безопасно да е „Георгиус“, а не „Георги“, защото във времена на война етносът започва да определя отношението към индивида. Така името едновременно може да го спаси, да го защити, но и да го погуби. Георгиус очевидно е усвоил механизмите за оцеляване до съвършенство и затова се опитва да ги предаде и на Иван. За да се спаси, Иван трябва да се представи за друг. Първият механизъм на преобразяването му е свързан с отказа от думи: по време на пътуването героят трябва да онемее, защото говорът – акцентът, интонацията, – ще го издаде. Очевидно е, че в екстремна ситуация като тази словото е не сила, а заплаха за живота. Немотата изключва и необходимостта от представяне – т.е. от име.

Следващата стратегия предполага Иван да влезе в ролята на невменяем. Болестта се превръща в негов щит, защото лудият, както е известно от текстовете на Фуко, не подлежи на наказание. При третата стратегия Иван трябва да се откаже (макар и

временно) и от етническата си принадлежност и да се превърне в грък – в братовчед на Георгиус. Можем да направим паралел между фигурата на Георгиус и на овчаря Тонче. Ако помощта на Тонче за семейството на разказвача² е преди всичко морална и се изразява в добрата дума и във вдъхването на надежда, то помощта на Георгиус е материална и тактическа – освен с хитрости, той помага на Иван и с храна и дрехи. Георгиус и Тонче очертават различните аспекти в образа на спасителя в романа.

Спасението на Иван обаче се оказва мнимо, защото, докато бяга от едната война (с турците), е започнала другата война (със „съюзниците“). Така спасителното ново място всъщност се оказва чуждо и враждебно. По време на второто пътуване – от Солун до острова, Иван е затворник, но въпреки физическите тегоби, които търпи, той започва да се пробужда духовно, да трупа знания и опит. Това пътуване ще наречем *пътуване (към) познание*. Иван преминава през страданието, насилието и смъртта, но най-важна за него е срещата му с Учителя, който става негов духовен наставник. Бихме могли да кажем, че в романа преселението е осмислена и като процес, който се извършва вътре у човека. Благодарение на уменията си да се гмурка, Иван успява да спаси както себе си, така и Учителя. В същото време героят се гмурка не просто в морето, а сякаш в тъмните пластове на болката, за да познае през и чрез нея себе си.

На кораба гръцките войници са тези, които определят правилата и регламентират взаимоотношенията между пътуващите. Казаното ни кара да си припомним петия принцип на Фуко за формиране на хетеротопиите: „Хетеротопиите винаги предполагат система за отваряне и затваряне, която едновременно ги изолира и ги прави достъпни... Или влизането е принудително... или индивидът се подлага на определени ритуали...“ (Foucault 2003: 13). Българите са натикани в трюма, подложени са на обиди, на всевъзможни унижения, а преди да бъдат убити, са и ограбени. Пълната подигравка с тях е организираният от гръците ритуал с даването им: „враговете“ трябва да намерят смъртта си в това, което най-силно са желали – Бяло море.

Третото пътуване на Иван е *пътуване – завръщане*, но не у дома (както например в мита за Одисей), а парадоксално или не, това е завръщане в нов свят, но при любимите хора (Иван бърза да види Златина и бебето), и едновременно с това – завръщане в оная Родина, която героят обича, без да е виждал. Иван е разпънат между чувството на

² Историята на тяхното спасяване и гибел са подробно разгледани в „Дом и пристан в романа „Преселението“ на Боян Биолчев (под печат).

неизвестност, на объркване: „Кълни в очите непонятното усещане, че пътуват към себе си отпреди. И не знаят дали то е истина, защото отдавна повечето са загубили капчиците вяра, че „преди“ още го има, че е възможно то да се върне“ (Biolchev 2018: 145), и на особена предопределост: „Това беше видение от друг свят. Това беше сън“ (Biolchev 2018: 145). Българският кораб идва, за да донесе свобода, живот и дом – трите най-бленувани от героите бежанци неща, но сякаш никой не смее да се зарадва истински на ставащото: „Усмивки имаше само по лицата на пазачите“ (Biolchev 2018: 145). Неясните страхове на Иван се препотвърждават от неочаквано сменения курс на кораба – от Бяло към Черно море. Бяло и Черно море в „Преселението“ бихме могли да мислим не просто като географски реалии, а като символични полета, в които цветовете подсилват терзанията на бежанеца. Бялото традиционно се свързва с чистота, с начало, спасение, светлина. Ето защо Бяло море за героите е обещание за свобода, неслучайно към него е насочено тяхното бягство. Но в романа това „бяло“ се оказва често измамно. Морето се превръща в пространство на смърт, както вече отбелязахме, там биват удавяни пленените българи. За Иван пък Бяло море е мястото, в което „губи“ име, глас и тяло, превръщайки се в това, което Арендт нарича „излишен човек“ (вж. Arendt 1943).

Черно море, обратно, въпреки конотациите на черния цвят, се оказва пространството, което ще донесе спасение на Иван. В него героят се хвърля доброволно, за да достигне до семейството си. Бихме могли да кажем, че цветовата опозиция бяло – черно позволява да бъде мислена и като обозначаваща двете фази на преселението на героите. Бялото маркира началото на тяхното бягство, когато са изпълнени с вяра в спасението си, а черното – краят на това бягство, в който след цялото преживяно насилие все пак у тях мъждука надеждата, че има смисъл да продължат напред, да се оттласнат от дъното в търсене на пореден (и последен) смисъл: „Моята България е село Стоянци. Щото там е Златунка. И детето ми е там...“ (Biolchev 2018: 146). Паралелно с казаното, чрез играта с цветовете (бялото и черното) Биолчев разкрива и дълбокия трагизъм на изгнаничеството: бежанецът не върви от тъмнина към светлина, а от светлина към тъмнина – показателен в това отношение е финалът на романа.

На българския кораб затворниците вече не са натъпкани в трюмовете, а имат достъп до палубата, включително до горната. Това движение нагоре също можем да прочетем като символично – от подземното царство, от ада, към пространството на светлината, на видимостта и признаването. Ако отново се позовем на Хана Арендт, можем да кажем, че героите започват да се връщат от състоянието на безправни същества

(“rightless beings” – вж. Arendt 1943) към това на хора, които отново се появяват след другите, заявяват себе си в публичното пространство. Променен е и смисълът на още един своеобразен ритуал – на хвърлянето на телата в морето. В романа е припомнен древният мотив за отдаване на почит към мъртвия: „По морския закон трупът се отдава на морето“ (Violchev 2018: 145). Това е не наказание – екзекуция, както на гръцкия кораб, а израз на почит към починалия. Ритуалът се оказва важен за бежанците, защото те са лишени от правото на траур, от възможността да погребват подобаващо своите мъртви другари.

При третото пътуване на Иван се затваря една важна линия в романа – срещата му с герои помощници, без които неговото оцеляване не би било възможно. Ако Учителя му вдъхва надежда, а Георгиус го учи на хитрост и хладнокръвие, то боцманът му дарява бъдеще. Тази поредица от помощници и малки „спасения“ очертава драматичния пътя на изгнаника: да не се изгуби, да не бъде убит (Георгиус) – да натрупа познание за света и себе си (Учителя), да може отново да живее сред близките си (боцмана). Образът на последния помощник в романа отключва и още един важен проблем. След като институциите и държавата нямат грижата за спасението на бежанците, обикновените хора се превръщат в спасители. Жестовите на съпричастност на българския кораб са израз на идеята, че човечността в модерния свят често оцелява не чрез велики дела, а чрез малки, почти незабележими жестове. Даването на дрехи и храна е равно и на акт на признаване и легитимиране на Иван.

След напускането на кораба повествованието става свръхдинамично, героят преминава през пространства, които са част от миналото му. Всяко едно от тези места носи специфична функция. Най-напред Иван се отправя към къщата, която е чувствал като свой дом (и родина), защото там е любовта му – Златина. Но тук вече живеят други бежанци. В случая е важно да отбележим две неща. Първо, макар къщата да съществува, Иван вече не открива в нея дома, защото той е изчезнал заедно със Златина. Другият важен момент е, че новите обитатели Иван не приема за врагове, въпреки различната им националност. Чувството за абсолютната загуба и разруха обаче героят изживява едва когато стига до разбитата си родна къща. Руините на родния дом му показват, че завръщането назад, към билото, вече е невъзможно. Ако в романа многократно присъстват индикациите за *никъд-ността* на бежанците, за загубената посока, то в този епизод се внушава и бежанската *от-никъд-ност*. Това е моментът, в който Иван окончателно разбира, че пред него има само път напред.

УБЕЖИЩА И ЗАТВОРИ...

Ако предишните му пътувания са с кораби, сега героят тръгва на път с гемия. Чрез образа на плавателното средство сякаш се подсказва прехода, който прави Иван – от голямата история към малката, своята си история. Това последно пътуване е предадено под формата на съновидение, смесват се очертания, форми, лица, до голяма степен то носи предчувствие за трагичния край на героите. Действията на Иван повтарят огледално действията на семейството на Златина: Иван подкупва лодкаря, за да го откара на другия бряг така, както семейството на любимата му подкупва кмета, за да получи правото да заживее в изоставената къща. И двете действия обаче носят едно и също послание – и на българска земя героите се оказват различни от останалите хора, трябва да се молят, да се унижават, да жертва достойнството си. Образът на лодкаря можем да прочетем като антипод на останалите герои помощници на Иван. Неговият образ обаче поражда асоциации и с митологичния Харон, който превежда мъртвите през река Стикс. С парите, които Иван дава на лодкаря, си купува не спасение, а само правото да премине отвъд. Но отвъд го очаква колкото животът, толкова и смъртта. В жеста на Иван се оглежда съдбата на всеки бежанец – движението през граници винаги има цена, а тази цена често е икономическа и морална едновременно.

Въз основа на наблюденията ни дотук можем да обобщим, че за Иван преминаването през морето носи опасност, но и промяна – този, който слиза от кораба (гемията), не е същият, който се е качил. Самият кораб до голяма степен функционира и като метафора, изразяваща участта на изгнаника – вечно в движение, далеч от своя бряг и в търсене на нови брегове, между родното и чуждото, между сигурността и неизвестността. Корабът е мястото, където времето сякаш спира, защото героите са извън всичко (сушата, близките хора). Спирането на времето е израз на екзистенциалното замръзване на героите бежанци. На кораба те не принадлежат нито на земята, нито на морето, не могат да се върнат назад, но и не знаят накъде отиват. Техният свят отдавна се е разпаднал, а историята ги е изхвърлила извън своя ход. Героите са „не само отникъде, но и за никъде“, бегълци, които непрекъснато търсят своето място (Biolchev 2018: 18).

Другото хетеротопично пространство в романа е островът, където намират убежище оцелелите от гръцкия кораб. За тях островът се превръща в праг между живота и смъртта, миналото и неясното им бъдеще, „тук“ и бленуваното „там“. Бидейки убежище обаче, островът е и своеобразен затвор. Едно от първите неща, с които се сблъскват Иван и Учителя, е мълчанието. И гръцките войници, които пазят острова, и другите заточеници говорят повече с жестове и погледи, отколкото с думи. Разбира се,

смълчаването им е следствие на преживяната травма, както и на тоталното изтощение. От друга страна, мълчанието е предопределено и от факта, че от тях се очаква не да говорят, а да изпълняват. Това, което чуват, са заповеди, крясъци, команди, имащи за цел да ги дресират и подчинят. Затова и попадналите на острова превръщат в свой език мълчанието – на него те се разбират прекрасно. Замлъкването обаче е знак и за отчаянието на героите – да говориш, означава да подредиш страданието си в разказ, да му придадеш форма, но могат ли думите им да изразят в пълнота преживяното и има ли кой да го чуе и разбере.

Пространството на острова е по особен начин парцелирано – на места на живеенето и на умирането. Това разделение е подсказано от образите на лимонената и маслинената горичка. За Иван лимонената горичка е животът, затова с надеждата да удължи дните на своя учител и приятел, той го кара всеки ден да минават през нея. В същото време, предчувствайки края си, Учителят иска да види маслиновата гора, т.е. иска да види приживе къде ще бъде неговата последна „леговина“. Образите на двете горички показват, че животът на бежанеца се свежда единствено до въпросите къде би могло (е разрешено) да се живее и къде – да се умре. Всекидневното движение между двете горички пък сякаш подсказва своеобразната граничност на героите – те не принадлежат изцяло нито към пространството на живите, нито към това на мъртвите. Парцелирането на острова отключва и философския размисъл на Учителя за живота и смъртта, за заложената у човека ненаситност, която е в основата на всички световни катаклизми: „За живите все е тясно, а за мъртвите място има винаги“ (Biolchev 2018: 116)

Животът на острова се характеризира с постоянна жажда и вечен глад. Там, където няма питейна вода, няма съществуване, няма бъдеще. В този смисъл можем да кажем, че жаждата на острова от битов мотив се превръща в екзистенциален – героите жадува не просто за вода, но и за живот. Що се отнася до липсата на храна, противно на очакванията, тя не води до озверяване на героите, не поражда агресия, хората не се превръщат в хищници едни за други. Гладът променя техния начин на мислене – сплотява ги до степен да осъзнават, че имат нужда един от друг: „... тези изтерзани, отчаяни хора, напуснати вече от мъжкия си образ, проявяват съчувствие и приветлива кротост“ (Biolchev 2018: 100). Мотивите за жаждата и глада асоциативно препращат и към библейския разказ за дългия и мъчителен път на евреите през пустинята (вж. Библия, Izhod, 17:1–3). За разлика от Библията обаче, в романа на Биолчев не се случват чудеса, вследствие на които да бликва вода, проблематична за героите му изглежда и Обетованата земя.

Водата на острова идва от небето, а пороят превръща всичко в кал. Героите не могат дори да ходят нормално, защото разпекналата се пръст ги кара да губят опора и равновесие. Образът на калта неизбежно препраща към мотива за сътворението (човекът е сътворен от пръст и глина – вж. Bibliya, Bitie 2:7), който в повествованието е преосмислен по специфичен начин. Голямото желание на Иван винаги е било Господ да направи много добри хора от земната пръст, за „да не газим в кал“ (Biolchev 2018: 13). Преживяното обаче му показва, че калта очевидно надхвърля гърнчарските умения на Бога. На острова Иван не просто газе калта, но е принуден и да я поглъща („Кал прием, какво пречи и кал да ядем?“- Biolchev 2018: 102). Въпреки това героят не само че не затъва в калта, не затлачва душата си с нечистотии, но постепенно сам влиза в ролята на гърнчар, като започва наново да се оформя, да се извайва като личност. Това ново-сътворяване е следствие от преживения на острова духовен катарзис. Уроците, които е усвоил от осиновителя си (главно практически), на кораба и на острова ще бъдат допълнени от уроците на духовния му баща („Той ми е доверил куп неща, изпитани от други, а ти ми казваш нещата така, че да не им вярвам, преди да ги изпитам. Него следвам, от тебе се уча“ (Biolchev 2018: 121). Учителят му обяснява не само значението на непознатите за него думи (патриотизъм, кибрит, аспирин...), но и смисъла на истинското живеене – то стъпва върху доброто („Събирай само доброто“ (Biolchev 2018: 121); „Събирай си добри хора за памет...“ – Biolchev 2018: 121), прошката („Ония момчетата долу, сигурно има добри между тях, имат си и те майки, ама тежко време дойде...“ – Biolchev 2018: 120) и вярата („Надали има Бог за всички, но е лошо, ако го няма“ – Biolchev 2018: 117). В свят, в който законът не защитава страдащите, Бог е единственият, който може да им донесе спасение. Неслучайно за Учителя притегателно място става порутената църква, с почернял и неравен зид и хлътнал покрив. В неговото съзнание сградата може и да се руши, но не се руши истинската вяра, а когато тя е силна, и надеждата за спасение няма да загине („Черквицата е още жива“ – Biolchev 2018: 117).

Казано по друг начин, Учителят разкрива пред Иван собствения си морален кодекс. Преминавайки през насилия и унижения, Иван е изправен пред опасността да озверее и да възпроизведе същото зло, от което бяга. Затова Учителя настоява за прокарването на вътрешен щит, отвъд който злото е безсилно. Важно е човек да има „добра памет“, защото, изгубил дома и социалния си статус, бежанецът се прислонява в спомените си. В паметта на Иван най-дълбоки следи оставят добрите хора: Георги (Георгиус) и неговото семейство, Учителя. Думите на Учителя недвусмислено показват,

че паметта е единственият неунищожим „дом“, който човекът винаги (и навсякъде) носи със себе си.

Порасналият духовно (благодарение на Учителя) Иван вече не чака да бъде спасяван, а става спасител на другите – грижи се за хляба (уменията му на плувец му помагат да пренася почти сухи подхвърляните от кораба чували), разделя го поравно между всички, осигурява вода за пиене, лекува Учителя, пали огън и прави така, че групата бежанци да не умре от глад.

Хетеротопичността на острова се подсилва и от болестите, които поразяват изгнаниците. В хода на повествованието става ясно, че Учителя не е единственият, който боледува от туберкулоза – логично следствие от мизерията, недохранването, студа. Болестта обаче не прокарва разделителни линии между героите, а ги сплотява: „Мъката търси друга мъка, за да не е сама“ (Biolchev 2018: 120). Иван сякаш още повече се привързва към Учителя, опитва се да забрави собствените си несгоди, за да направи попоносими последните мигове на своя приятел, да внесе светлина в чуждия мрак. Не е трудно да се види, че героят добре е усвоил уроците на своя Учител – „събраното“ добро Иван (пре)върща в грижовност и благи думи.

Учителя умира внезапно не от туберкулозата, а от инфаркт: „Спести си мъките да си иде от охтика“ (Biolchev 2018: 130). Туберкулозата е болест на тялото, докато инфарктът поразява сърцето, експлодиращо от натрупаните обиди и болки. Но огънят на сърцето си Учителя вече е предал на Иван, дал му е духът (и дъхът) си. Неслучайно непосредствено преди смъртта му в съзнанието на Иван изниква картината на Тайната вечеря, която заедно са видели в черквата. За разлика от Христос Учителя не е предаден, неговите думи засилват единството сред изгнаниците на острова и окриляват най-любимия му ученик да продължи напред – към своята обетована земя и Голгота, към Златинка и бебето.

На кръста върху гроба на Учителя е издълбан надписът: „ИВАН УЧИТЕЛ“. До личното име е поставена не фамилията, а заниманието. За Иван думата „учител“ се превръща в синоним на „месия“. Издълбаното напомня за раннохристиянските надписи, в които присъстват само името и функцията на починалия, за да го представят като призван, а не просто като роден. Не бива да забравяме и това, че Учител и Ученик в романа носят едно и също име. Истинският гроб (и дом – неслучайно героят нарича гроба леговина) на Учителя е не в земята, а в сърцето на Ученика. Можем да кажем и така, кръстът е поставен колкото за мъртвия Иван, толкова и за живия, чиито (кръстни) мъки все още не са приключили.

УБЕЖИЩА И ЗАТВОРИ...

Смъртта на Учителя не е нито героична, нито насилствена. Тя не потапя в безутешна скръб другарите му, нито е обект на шумно разискване в миниобщността на острова. Смъртта му е точно такава, какъвто е бил и животът му: тих, но извисяващ – без претенции за доминация, без бунт и помпозност. Той е „лек“ (Biolchev 2018: 133) не физически - от глад, изтощение и изтезаване, а защото още приживе се е отказала от тежестите на света – Учителяне трупа богатства, а приятели, не печели слава, а сърцата на хората, „събира само доброто“. Учителя е фигура на праведника, чиято тежест не е в плътта, а в словото и завета. Той се превръща в символ на онази част от българската интелигенция, имала нещастieto да живее във времена на национални катастрофи и обществени кризи и да се озове на пътя на самозабравили се управляващи, предизвикали войни и насилие.

Учителя не разполага нито с властови, нито с институционален капитал, но притежава символен капитал (вж. Bourdieu 2012), съдържащ се в словото, примера и нравствената си позиция. Именно това го прави опасен за властта.

Героят не умира като победен, защото не предава убежденията си и не се отказва от моралния си хоризонт. Несъвместимостта между нравствената му позиция и реалността на насилието превръща смъртта му в морален акт – той не използва гръмки лозунги или политически клишета, а учи на смирение, добротворство и на човешка солидарност. В един по-широк контекст пък можем да прочетем фигурата на Учителя като припомняне на мисията на възрожденския учител, на книжовника, който води народа през мрака на бездуховността.

Последното хетеротопично място, което ще разгледаме, е горящата къща, превърнала се в общ гроб за героите на Биолчев. Къщата, която би трябвало да ги приюти и да им осигури закрила, става пространство на смъртта. В преобърнатия свят на романа, който „размества, преначертава дори традиционните роли“ (Angelova 2019) вместо да съхрани живота на героите, горящата къща ги погребва. Финалът показва не само трагичната загуба на Дома, но и на път към Дома, на стремежа към Дом, на постигането на Дом, „разбиран като постигане отново на автентичния собствен Живот със семейството и близките“ (Angelova 2019).

Всъщност за Иван къщата е празна още преди да се запали – детето му е мъртво, а жена му Златина – луда. С други думи, семейството като смислова цялост е разрушено, а огънят накрая просто материализира вече настъпилата катастрофа. Преди още Иван да влезе в къщата, ние знаем какво ще види вътре: някогашния дом на Георгиус. Чрез намерената снимка на неговото семейство се прокарва идеята, че за бежанеца всяко

пространство е чуждо, защото по него разчита следите от други бежанци. Усамотеното взирание на Иван в снимката е акт на разпознаване – разпознава своя другар, но и самия себе си, собствена си участ. В романа къщата функционира и като своего рода палимпсест, в нея се наслагват истории, времена, биографии, лица, имена. Бежанецът винаги влиза в чужд разказ, животът му го дописва, а собственият му – ще бъде дописан (или пренаписан) от следващия „стопанин” на къщата.

Разбира се, снимката на семейството на гръка може да бъде тълкувана и в друг аспект – Иван осъзнава, че той никога няма да има подобна фотография, защото от семейството му са останали само сенки.

Погълнат от мъката си, Иван търси утеха в алкохола и кръчмата. Тук хора с изтръгнати корени се събират, но не за да се подкрепят, а за да се самоунищожат заедно. Става дума за това, че пияните мъже причиняват пожара в къщата. Горчивата ирония в случая е свързана с факта, че злото не идва отвън, а от обезумялото „свое”. Иван безнадеждно гледа как Златина, а с нея и животът му изгарят. Затова се хвърля в огъня не за да спаси любимата си, а „за да умрат заедно, та да не я загуби още веднъж“ (Biolchev 2018: 177). Разделени от историческите обстоятелства, двамата ще бъдат събрани от и във огъня – и в прекия, и в метафоричния смисъл на думата (техният любовен огън е останал неугасен). Пожарът е видим израз на пепелищата, които героите отдавна носят в душите си. Констатацията на героя разказвач непосредствено преди да се възпламени къщата: „Ние вече сме изгорели“ (Biolchev 2018: 176), маркира една от най-горчивите истини, изведени в романа – животът на бежанеца бива лишен от смисъл много преди да настъпи физическият край.

В романа образът на Иван е неразривно свързан с този на огъня. В началото на повествованието огънят върху костенурките е знак за неговото завръщане у дома, то е част от представите на Златина за любовта, семейното щастие и топлината. На острова трептящото пламъче от откраднатия от църквата кибрит е гаранция както за физическо оцеляване, така и за запазване на вътрешния огън, който се е разгорял у Иван. Във финала огънят е част от изграждащата се в творбата представа за живота на бежанеца като постоянно изгаряне. Така цялото съществуване на героите в романа е осмислено като люшкане между пламъчето на надеждата за добро и пожара (и пепелището) на страданието.

И така, в романа на Боян Биолчев преселението не е видно просто като движение в пространството, а като движение в спомена, като процес на търсене на смисъл. Някъде там, в неясното „между“ съдбата захвърля Иван, разказвача и неговото семейство. В

УБЕЖИЩА И ЗАТВОРИ...

търсенето на спасение героите трябва да се крият, да сменят самоличности и роли, да онемяват. До края на живота си те не забравят стария си (истински) дом, но така и не намират нов. Макар да вярват в доброто и да се стремят да извършват добри дела, екстремността на събитията, които ги връхлитат, отключва у тях първични страсти и инстинкти, под въздействието на които нараняват не само чуждите, враговете, но и най-близките си, дори самите себе си. Спомнянето за тях е равно на кроене и прекрояване на собствения им живот с „ръждива ножица“, на размесване на „кървави парчета живот“. Трупането на познание се превръща в трупане на болка, която се напластява из гънките на паметта им. И макар времето неумолимо да изтича, тази болка не позволява на човека да се оттече заедно с „изтичащия“ век, преди да е простил – не толкова на другите, колкото на себе си.

Това изследване е финансирано от Проект BG05SFPR001-3.004-0016-C01 „Подкрепа за развитие на проектна докторантура на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, финансиран от Програма „Образование“ 2021-2027, съфинансирана от Европейския социален фонд плюс (ЕСФ+).

This study was supported by Project BG05SFPR001-3.004-0016-C01 “Support for the Development of Project-based Doctoral Studies at the University of Plovdiv ‘Paisii Hilendarski’”, under the “Education” Programme 2021–2027, co-financed by the European Social Fund Plus (ESF+).

Библиография

- Angelova 2019*: Angelova, N. Preseleniyata ni. Povestta na Boyan Biolchev „Preselenieto“. – Elektronno spisanie LiterNet, 1 (230)/ 2019 [date of entering 04.01.2019].<<https://litenet.bg/publish8/sangelova-damianova/biolchev-preselenieto.htm>>
[Ангелова 2019: Ангелова, С. Преселенията ни. Повестта на Боян Биолчев — „Преселението“. – Електронно издание LiterNet, 1 (230) / 2019 [прегледан 04.01.2019].<<https://litenet.bg/publish8/sangelova-damianova/biolchev-preselenieto.htm>>
- Arendt 1943*: Arendt, H. Nie, bezhantsite. – In: Menorah Journal, 1/1943, pp. 69 – 77. [“We Refugees.”]
[Арендт 1943: Ние, бежанците. – В: Менора Джърнъл, 1/1943, стр. 69 – 77.]
- Bibliya 1993*: Bibliya, Sinodalno izdanie. Balgarska Patriarshiya, 1993. [Библия 1993: Библия, Синодално издание. Българска Патриаршия, 1993.]
- Biolchev 2018*: Biolchev, B. Preselenieto. Sofiya: Trud, 2018. [Биолчев 2018: Биолчев, Б. Преселението: Труд, 2018.]

Bourdieu 2012: Bourdiueu, P. Poleta na duha (T.1). Sofiya: Iztok-zapad, 2012. [Бурдийо 2012: Бурдийо, П. Полета на духа (Т. 1). София: Изток-Запад. 2012.]

Foucault 2003: Foucault , M. Za drugite prostranstva. – In: Literaturen vestnik, 13/ 2003, s. 12 – 13. [Фуко 2003: Фуко, М. За другите пространства. – В: Литературен вестник, 13/2003, с. 12 – 13.]